

SZÍNHÁZ

DRÁMAMELLÉKLET

1989

NOVEMBER

ÖÖRSI ISTVÁN

A hazugság aurája

A *Szabadság-hegy* Gáli József (1930—1981) sikereiben nem túl bővelkedő írói pályájának fénypontja volt. Hat héttel a bemutató után már börtönben ült, és noha a hivatalos várakozások ellenére élve szabadult ki, a kicsinyes, bénító gyanakvás és összehangolt rosszindulat haláláig kísérte és gátolta minden vállalkozását. A sors aljas következetességére vall, hogy egyetlen novelláskötetének megjelenését sem érhette meg, és mi sem természetesebb, mint hogy ez a darabja is csak most láthat napvilágot.

En a bemutatóját láttam, egy héttel a forradalom kitörése előtt. Nagy volt az öröm, az ünneplés: az Igazság végre a világot jelentő deszkákról szólhatott hozzánk! Ha ezt megérhettük, akkor nemsokára leköltözik közénk, és életünk meghatározó erejévé válik. A bemutató ünnepi fényét növelte, hogy a nézők közt ott ült, ha jól emlékszem, a harmadik sorban, Nagy Imre, még magánemberi minőségében. A darab folyamán, kritikus kicsengésű mondatok elhangzásakor, többször is tapssal fejezte ki egyetértését, ily módon tetszésnyilvánításra ragadtatva a közönséget. Amikor az utolsó felvonás végén a hatalmától, pontosabban: a hatalmas fikciójától megválni nem tudó miniszter egyedül maradt a Szabadság-hegyen, az ünneplés már-már tüntetésbe csapott át. „Fölvetődik a kérdés: vajon ez a siker nem a darab publicisztikai értékeinek köszönheti-e létét, vajon a műbe nem a merő aktualitás pumpálja — ideig-óráig — a vért? Hiszen a sematizmus nincs egyes eszmékhez kötve, ott virul, ahol a Tételtől próbálják megérteni a valóságot, és nem a valóságból a Tételt.”

Ezt a kérdést az Irodalmi Újság 1956. október 20-i számában tettem fel. A válasszal sem maradtam adós: „A sematizmus az éppen uralgó helyzet problémáiba prakticista módon beleragadva nem képes a fejlődés további menetét még csak érzékeltetni sem; megmarad — legjobb esetben — a helyzetjelentésnél (vagy az éppen megadott szempontok dikciószerű kinyilvánításánál), legföljebb még valami elvont perspektívát is hozzácsap az anyaghoz ráadás gyanánt, mint valami piaci árus. A *Szabadság-hegy* azonban, mely 1954—55-ben íródott, az alakok objektív logikáját követve olyan problémákat vet fel, amelyek csak most, a nyilvános rehabilitációk idején lettek igazán aktuálisak.”

Vigyorogva olvasom okfejtésemet: én aztán jól megvédtem a szerzőt! Az alakok objektív logikáját követve 1, azaz egy évvel megelőzte korát! Ó meg — most is látom magam előtt — lelógatja fejét abba az irányba, amelyben az arcomat sejtí, szembe a kilencdioptriás szemüveg mögül rám tágul: „Tényleg tetszett? Komolyan? Nem a barátság iratta veled, hogy...” Leintetem: nekem az igazság ugyebár fontosabb, mint a barátság, és nincs az a barát, akit meggyőződésem ellenére dicsérnék meg ország-világ előtt.

Most, harminchárom év elmúltával, újra elolvastam a darabot, és újra fel kellett tennem magamnak a kérdést: él még ez a *Szabadság-hegy*? Vagy legalább élet-

re kelthető-e? És ha van még benne vér, mi pumpálja belé?

Kezdjük a sztorival. Egy proletármama a világtól hermetikusan elzárva a Szabadság-hegyen éldegél, miniszter fia villájában. Rajta kívül még két fia van: András, a gyárigazgató, akit „kapitalistá”-nak becéznek, és János, a kerületi párttitkár, akit 1952 nyarán, vagyis másfél évvel a színpadon meglevevődő események előtt letartóztattak. Fent él még a hegyen Zsuzsa is, János felesége, és Péternek, a miniszternek a szeretője, okos, karrierista mozgalmár, polgári szálla a proletárcsalád húsában. A gyerekek azt hazudják, amit néhány évvel később Déry Tibor is hazudott az anyjának: hogy a hiányzó fiú külföldön időzik, megtisztelő megbízásokkal elhalmozva. Csakhogy a mama az első felvonás végén egy szabadult rabtól megtudja az igazságot. Miközben tovább hallgatja fiainak és menyének a hazugságait, rá kell ébrednie arra, hogy milyen mélyre süllyedtek. A második felvonás végén befut a gyász-hír: János szívrohamban meghalt. A miniszter báty és a feleség kitar a hazugság mellett, de András, megrendülve a tragédiától, leviszi édesanyját a Szabadság-hegyről. Végül Zsuzsa is elhagyja Pétert, mert felismeri, hogy olyan korszak közeledik, amelyben kifizetődött mártírozvegynek lenni, mint miniszterfeleségnek. Mindez egyetlen este zajlik le, a tér és idő egységének legklasszikusabb szabályai szerint.

A történet naivitása szembeszökő. Egy öregasszony és három fia. A gonosz feleség, aki észrevétlenül manipulál. Ibsenkedés rogyásig a „Szabad-e kíméletből hazudni?” kérdéskomplexuma körül. Letartóztatott öccsel nyilvánosan nem szakító miniszter a Rákosi-korszakban. A hiperérzékeny anya, aki éveken át semmit sem észlel a mocskból, amely körül fogja. Az anyag bőven kínál lehetőséget az ironizálásra. Csakhogy...

Gáli József mint drámaíró és mint novellista egyaránt egy meseköltőt hordozott magában. Ennek a történetnek a struktúrája is hamisítatlan mese. Hol volt, hol nem volt, élt egyszer egy kacsalábon forgó várban, ahol a madár se jár, egy özvegyasszony három fiával. A legkisebb és legkedvesebb fiú elment szerencsét próbálni, de a sárkány fogságába esett. A két megmaradt fiú félt megküzdeni a sárkánnyal, és különben is nagyon megfelelt nekik az élet a kacsalábon forgó várban, így hát azt hazudták a mamának, hogy legkedvesebb gyermeke az Óperenciás-tengeren is túl gyöngyöket gyűjtöget, de nemsokára hazajön.

Mihelyt mesének fogjuk fel a történetet, háttérbe szorul naivitása. A mese mint a dráma burka és külső formája régi hagyomány. Volt egyszer egy király, a királynak három lánya. Azt mondta a király, hogy azé lesz a birodalma, aki a legjobban szereti őt. Vagy: volt egyszer három isten, aki trafikot ajándékozott egy jólelkű kínai utcalánynak, azzal a feltétellel, hogy legyen továbbra is jó. Az ilyen darabok egyben moralitásjátékok is, melyek a parabolák általánosítási szintjén néznek szembe a kor valamely alapvető erkölcsi dilemmájával. A kínai utcalány addig lehet jó, amíg csak magát árulja, de mielőtt belekerül mint trafikosnő az egyetemes árucseré-forgalomba, rossz is kell válnia, hogy életben maradhasson. Lear csak annyiban király, amennyiben hatalma Szabadság-hegyén elveszti realitás-érzékét, és le kell mennie szenvedni az emberek közé, hogy visszanyerje azt. A Mama csak annyiban prole-

tár, amennyiben mint az uralkodó osztály tagja — miniszter mamája, királynő — elveszti kapcsolatát a maga Szabadság-heggyen a valósággal, és neki is le kell mennie az emberek közé, hogy visszahódíthassa életét.

Gáli darabja — mint moralitás és parabola — égbekiáltóan aktuális. Központi kategóriája a hazugság. A Mamának hazudni annyi, mint magunknak hazudni (azt, hogy a Mama kedvéért hazudunk, pedig dehogyan, életformánkat védjük így) és a népnek hazudni. Olyan rend tárul elénk, melyben csak a hazugság nyújthat hatalmat és biztonságot; de ez a rend már gyöngye ahhoz, hogy megvédje hazugságait. Az igazság szabaduló rabok és rosszkor érkező halálhírek képében áttöri a hazugság arcvonalát. András, a középső fiú, a közbülső tag a farkas és a bárány között, diadalmasan átmegy a válságon, és megigazul. Gáli a darabot ennek az Andrásnak a szemszögéből írta meg, és a Kádár-korszak igazságszolgáltatása jó ítéletképességről tett tanúbizonyságot, amikor a *Szabadság-hegyet*, mint a forradalom szellemi előkészítésének dokumentumát, beleszámitotta a később tizenöt évre mérsékelt halálos ítéletbe. András válsága annak az értelmiségnek a szégyenét fejezte ki, mely nemcsak hazudott, hanem maga is a hazugság eszközüvé vált, szemmé a lánokban. Ennek a rétegnek az erkölcsi válsága forradalmasította a kifosztott és megalázott társadalmat. Manapság, amikor egész nemzedékek szembesülnek, drámaian rövid idő alatt egy évtizedeken keresztül megdönthetetlennek vélt hazugságéptímmennyel, a Szabadság-hegy parabolája régi-új értelemmel telítődik meg. A kiábrándulás megnyilatkozási módjai ma mások, mint a *Szabadság-hegy* idején: akkor a lángoló hit fordult visszájára, ma a szisztematikusan űzött öncsalás válik tömegesen lehetetlenné. Ez a különbözőség azonban nem számolja fel Gáli darabjának időszerűségét. Az írói maradandóság nem folyamatos és egyenlő erejű hatóképességben nyilvánul meg, hanem abban, hogy a felépített szerkezet újra és újra otthont kínál a változó történelmi tapasztalatok-

nak, és a kontinuitás érzetével ajándékozza meg a későbbi korok önismeretét.

Gáli darabjából — ha ma játszának el — szinte magától hullana ki néhány túlzottan korhoz és röghöz kötött mondat. A „Hazudjunk? Ne hazudjunk?” dilemmáját időnként túlbeszéljük. Zsuzsa, a rafesleges túlátetszően gonosz, egyetlen mondatával sem teszi hihetővé, hogy éveken át be tudta csapni a Mamát. A morális terhek elosztásában is túl nagy porció jut rá. De a darab struktúrája szívós és szilárd. Óriási dramaturgiai telitalalat, hogy a vészjós fordulatok — János fogságának, majd halálának a híre — az első két felvonás végén következnek be, és a Mama, a két hírtől szíven találva, a következő felvonásoknak csak a közepén tűnik fel, amikor a hazugság a színpadon alig fokozható tovább. Az író ily módon megkímél bennünket az aprólékos pszichologizálás terméketlen unalmától. A Mama új állapotában lép elénk magányából, és régi, de még roncsozóbb kisugárzású hazugságokkal szembesül. Már nem halott fiáért, hanem a még élőkért csatázik, és az olvasó — továbbá a reménybeli néző — közben érzéketlenül rekonstruálhatja, hogy mi mehetett végbe benne, míg nem volt a színen. Ez a struktúra, mely a műélvezőt aktivitásra, az árok betemetésére ösztönzi, igen életképesnek bizonyult. (Csak zárójelben jegyzem meg, mert szorosan véve nem tartozik ide: a bemutató Mamája, Gobbi Hilda megértette, hogy a szünetekből az általánosítás magasabb szintjén kell előbukkannia, és túllépve a szöveg által vázolt szociológiai kereteken, népmesei figurává magasztosult, egyszerűsége szinte gigantikus méreteket öltött.) Így a hazugság, elszabadulva János konkrét sorsától, általános atmoszférává, társadalmi aurává, a moralitásjáték valódi hőisévé válik. Ma már persze a hazugság, sőt még leleplezése is, konvenciórendszerünk része. Ásítva hazudunk, és ásítozva mutatunk rá mások — és nagy ritkán a magunk — hazugságaira. Ilyen korszakban örülhetünk egy olyan darabnak, melyben a hazugságnak, a kiábrándulásnak és az újrakezdés vágyának még sokkoló hatása van.